

IKKINCHI TILNI O'RGANISH TADQIQOTLARIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ
К ИЗУЧЕНИЮ ВТОРОГО ЯЗЫКА

MODERN APPROACHES TO LEARNING A SECOND LANGUAGE

*Achilova Risolat A'zamovna**BuxDU tabiiy yo'nalishlarda chet tili kaf. o'qit.,**Maxmurova Mavjuda Halimovna**BuxDU tabiiy yo'nalishlarda chet tili kaf. o'qit.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ikkinchi tilni egallash, uning xususiyatlari va Stiven Krashen g'oyalarining ikkinchi tilni egallash nazariyasida tutgan o'rni haqida fikr yuritilgan.*

Tayanch so'zlar: *ikkinchi til, tilshunoslik, his-tuyg'u, tilni egallash, gipoteza, o'rganish ongi, tarbiya, tahlil usullari, tilni egallash nazariyasi.*

Аннотация. *В данной статье обсуждается значение овладения вторым языком, его особенности и роль идей Стивена Крашена в теории овладения вторым языком.*

Ключевые слова: *второй язык, лингвистика, эмоция, овладение языком, гипотеза, обучение сознанию, образование, методы анализа, теория овладения языком.*

Annotation. *This article analyzes the role of second language learning, its features and the role of Stephen Krashen's ideas in the theory of second language learning.*

Key words: *second language, linguistics, emotion, language learning, hypothesis, learning consciousness, upbringing, methods of analysis, theory of language learning.*

Kirish. Ikkinchi til insonning birinchi tiliga qo'shimcha ravishda o'rganilgan har qanday tilni anglatadi. Garchi konsepsiya ikkinchi tilni egallash deb nomlangan bo'lsa-da, u uchinchi, to'rtinchi yoki keyingi tillarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Ikkinchi tilni bilish bu o'quvchilar o'sha til haqida nimani bilishini anglatadi. Qabul qilish atamasi aslida o'quv jarayonining befarqligini ta'kidlash uchun ishlatilgan, ammo so'nggi yillarda o'rganish va bilish ko'p jihatdan sinonimga aylangan. Ikkinchi tilni o'rganish (TT2) ikkinchi tilni o'rganish yoki – egallash jarayonini o'z ichiga oladi. Ikkinchi tilni egallash – jarayonni o'rganishga bag'ishlangan ilmiy intizom.

Ikkinchi tilni egallash sohasi amaliy tilshunoslik subyekti bo'lib, psixologiya va ta'lim kabi turli xil fanlardan ilmiy izlanish olib boradi. TT2 tadqiqotida asosiy mavzudagi so'zlar, o'quvchilar ishlatadigan til, faqatgina biladigan tillar va ular o'rganayotgan tillar orasidagi farqlarning natijasi emas, balki bu tilda to'liq til tizimidir. O'z huquqi, o'zining tizimli qoidalari bilan o'quvchilar maqsadli tilga duchor bo'lganidek, bu interval asta-sekin rivojlanadi. O'quvchilar o'zlarining yangi tillari xususiyatlariga ega bo'lishlari, hatto turli tillarda o'qigan o'quvchilar uchun ham, ular til bilimi bor-yo'qligidan qat'i nazar, doimiy ravishda birinchi o'rinda turadi.

Shu bilan birga, o'quvchilar biladigan tillar yangi o'rganish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu ta'sir tilni o'zlashtirish sifatida ma'lum. TT2ni qo'llashning asosiy omili o'quvchilar qabul qiladigan tilni kiritishdir. Tilshunos Stiven Krashen tomonidan ishlab chiqilgan kirish gipotezasi tilni o'rganish va til o'rganish (o'rganish-ta'lim berish) o'rtasidagi farqni keltirib chiqaradi chunki u o'rganish ongli ravishda amalga oshiriladi, va o'rganish ongli hisoblanadi. Ushbu gipotezaga ko'ra, ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayoni birinchi tilni o'zlashtirib olish bilan bir xil. O'quv jarayoni ongli ravishda o'rganiladigan tilni o'rganadi va kiritadi. O'quvchilarning yangi tilga qanday ega bo'lishini o'rganish turli sohalarni qamrab oladi. Asosiy tilshunoslik tabiiy (tabiat), olingan (tarbiya) yoki ikkita atributdan iborat bo'lganligini isbotlash uchun yo'naltirilgan.

Ikkinchi tilni o'zlashtirishda ko'pgina nazariyalar mavjud, ammo ularning barchasi TT2 tadqiqotchilarining to'liq izohi sifatida qabul qilinmaydi. TT2 sohasining qonunlari xususiyati tufayli, bu yaqin kelajakda yuz berishi kutilmaydi.

“Til o'rganish uchun grammatik qoidalarini o'rganish yoki charchatadigan mashqlarni bajarish kerak emas”, - deydi Stephen Krashen.

“Tilni egallash uchun u bilan ma'noli tarzda uyg'unlashish kerak. Haqiqiy suhbat davomida gapiruvchilar gapni qanday tarzda og'izlaridan kelib chiqayotgani haqida hatto o'ylashmaydi, balki almashilayotgan axborotni tushunish va tushuntirib bera olish haqida bosh qotirishadi”.

“Tushunarli axborotni kiritish til o'rganishdagi eng asosiy masalliq”, - deydi Stephen Krashen.

Til o'rganishning eng yaxshi usullari 3 ta narsani o'z ichiga oladi:

1) o'rganuvchilar o'rganishni xohlaydigan va qiziqadigan mavzular, matnlar, eshittirishlar va videolar bo'lishi;

2) o'rganuvchilarda o'rganish jarayonida hech qanday vahima, xavotir yoki qo'rquv paydo qilmasligi;

3) o'rganilayotgan materiallar o'rganuvchilar uchun tushunishga oson va sodda bo'lgani.

Bu uslublar o'rganuvchini majburlamaydi, balki o'rganishga yo'l ochib beradi. “Til o'rganish xatoni to'g'irlash yoki o'rganishga majburlash orqali ro'y bermaydi, balki sodda, qiziqarli materiallarni o'quvchilar ongiga kiritish orqali ro'y beradi”, - deb ta'kidlaydi” Stephen Krashen.

Steven Krashen (Janubiy Kaliforniya Universtiteti professori) tilshunos-ekspert, tilni egallash va rivojlantirish sohasida mutaxassis. Steven Krashen avval tilni o'rganishda grammatikaning rolini juda katta deb hisoblagan tilshunoslardan biri edi, keyinchalik Steven Krashen mustaqil ravishda tadqiqotlar olib bordi va grammatikaning tilni egallashda roli juda ham ozligi, tilni haqiqiy egallash uchun boshqacha yo'l tutilishi kerakligini aniqladi. Uning oxirgi tadqiqotlari bilingual (ikki tilni bilish) va ingliz tilidan boshqa tillarni egallash ustida olib borildi. Oxirgi 20 yil ichida professor 100 dan ortiq kitob va maqolalar muallifi bo'lishi bilan birga, AQSh, Kanada va boshqa davlatlar universtitetlarida 300 dan ortiq ma'ruzalar o'qib kelgan.

1980-yildan beri Krashenning Ikkinchi Tilni Egallash nazariyasi til o'rganish va o'rgatish sohasidagi tadqiqotlarga katta ta'sirini o'tkazib kelmoqda.

Professor Krashenning Ikkinchi Tilni Egallash Nazariyasining qisqa xulosasi;

Krashenning Ikkinchi Tilni Egallash Nazariyasi 5 ta asosiy gipotezalarni (farazlar) qamrab oladi:

- Egallash-O'rganish gipotezasi,
- Monitor gipotezasi,
- Kiritish gipotezasi,
- Tabiiy Tartib gipotezasi,
- Effektiv Filter gipotezasi.

Egallash-o'rganish gipotezasi Krashenning gipotezalari ichida eng muhimi hisoblanib, tilshunoslar va til o'rganuvchilar orasida juda mashhur. Professor Krashen ikkinchi tilni o'rganishda ikkita mustaqil tizim bor deydi: “Egallangan tizim” va “o'rganilgan tizim”. Egallangan tizim orqali o'rganish ong osti qismida ro'y beruvchi jarayon bo'lib, bu xuddi chaqaloqlarning o'z ona tillarini o'rganish jarayoniga o'xshaydi. Bu o'rganuvchidan ma'noli suhbatga sho'ng'ishni talab etadi. Bunda gapiruvchilar og'izlaridan chiqayotgan so'zning shakllariga emas, balki suhbatning o'ziga e'tibor qilishadi. Boshqacha aytganda, bunday tizim uchun xatoni to'g'rilash, butunlay mukammal gapirishga e'tibor qaratish, suhbatda ikkilanish degan tushunchalar yot.

“O'rganilgan tizim” rasmiy yo'l-yo'riqning mahsuli va u til “haqida” ongli jarayonda ongli bilimni olishni o'z ichiga oladi. Masalan, grammatika qoidalarini o'rganish bunga yaqqol misol. Professor Krashenga ko'ra “o'rganish tizimi” “egallash tizimi”chalik ahamiyatga ega emas. O'rganish tizimi til ilmi bilan shug'ullanuvchi tilshunoslar uchun, tilni o'rganishni xohlovchilar uchun mo'ljallanmagan.

Monitor gipotezasi “o'rganish tizimi”ni “egallash tizimi”ga ta'sirini tushuntirib beradi. Monitor funksiyasi o'rganilgan grammatikaning amaliy natijasi hisoblanadi. Krashen “egallash

tizimi” gapirish qobiliyatini rivojlantiradi, lekin “o’rganish tizimi” esa qanday gapirishni rejalashtiradi, to’g’riligini kuzatib-tekshiradi, tahrir qiladi va o’zgartiradi. Ikkinchi tilni o’rganayotgan shaxsda quyidagilar bo’lganda “monitor” funksiyasi ishga tushadi: o’rganuvchida qutulish uchun yetarli vaqt bor, o’rganuvchi gapning qanchalik to’g’riligi haqida o’ylaydi yoki o’rganuvchi gapning qanday tuzilish qoidasini biladi. Krashen til egallashda “ongli o’rganish” va monitor funksiyasini rolini cheklash kerak, deb hisoblaydi. Bular faqat til o’rganuvchi uchun to’g’ri so’zlash bilan noto’g’ri so’zlash orasidagi farqni ajrata olish uchungina zarur.

Professor Krashen “monitor funksiyasi”ni qo’llanilishiga ko’ra o’rganuvchilarni uch guruhga bo’ladi: har doim monitor qiluvchilar, o’rtacha monitor qiluvchilar va juda oz monitor qiluvchilar. Insonning psixologik farqlanishlariga qarab qaysi monitor turiga mansub ekanligini ham aytish mumkin. Masalan, ekstravertlar (kirishimli insonlar) monitor funksiyasidan ko’p foydalanmaydilar, introvertlar (tortinchoq insonlar) monitor funksiyasidan ko’p foydalanadilar. Bundan tashqari, monitor funksiyasidan ko’p foydalanish insonning o’ziga ko’p ishonmasligidan ham darak berishi mumkinligi aniqlangan.

“Kiritish” gipotezasi orqali professor Krashen o’rganuvchining ikkinchi tilni qanday egallashi tushuntirib berilgan. “Kiritish” gipotezasida gap faqat “egallash tizimi” haqida boradi, bu gipotezaga “o’rganish tizimi” umuman yot. Bu gipotezaga ko’ra ikkinchi tilni o’rganish o’rganuvchining hozirda egallab turgan pog’onasidan sal yuqoriroq pog’onadagi sodda va tushunarli materiallarni (matnlar, kitoblar, eshittirishlar, videolar, kinolar) miyasiga kiritishi orqali ro’y beradi. O’rganuvchini “A pog’onasida” deb aytsak, unga A+1 pog’onadagi sodda va tushunarli materiallarni miyasiga kiritishimiz kerak. “Tushunarli kiritish”ni boshqacha tushuntirsak, o’rganuvchi bu pog’onadagi materiallarni ishlata olmasligi mumkin, lekin bemalol tushuna oladi. “Tushunarli kiritish”ga faqat materiallar kirmaydi, balki har qanday mo’ljaldagi tilda olib borilgan suhbat, kitob o’qish, eshitish, ko’rish va hokazolar kiradi.

Tabiiy Tartib gipotezasi (Dulay va Burt 1974, Fasman 1975, Makino 1980 va Krashen 1987)lar tadqiqotlari natijalari asosida yaratilgan bo’lib, u grammatik tuzilmalar oldindan aytsa bo’ladigan tabiiy tartibga bo’ysunadi deb ta’rif beradi. O’rganuvchilar yoshidan, ularni ona tilidan, o’rganish muhitidan qat’iy nazar, o’rganilayotgan tilga qarab ba’zi grammatik tuzilishlar erta, boshqalari esa kechroq egallanadi. Lekin grammatik tuzilmalarni o’rganish til egallash dasturidan joy olmasligi kerak. Professor Krashening ta’biri bilan aytganda, agar maqsad tilni egallash bo’lsa, unda grammatik tuzilishlarni o’rganishdan butunlay voz kechgan ma’qul.

Krashen Effektiv Filter gipotezasida ikkinchi tilni egallashni yengillashtiruvchi va yordam beruvchi motivaytisiya, o’ziga ishonch va xavotirlanish kabi bir necha omillarning borligi haqida gapiradi. Krashenga ko’ra o’rganishga rag’bati yuqori bo’lgan, o’ziga ishongan va til borasida qo’rquvi kam bo’lgan o’rganuvchi ikkinchi tilni osonroq, tezroq, yaxshiroq egallaydi. Buning aksi o’laroq, rag’bati past, o’ziga ishonchi yo’q va tildan qo’rqadigan, xavotirlanadigan o’rganuvchi o’zida “aqliy yoki fikriy to’siq” yaratadi.

Ma’lumki, bugungi kunda ta’lim berish butun dunyoda zamonaviy tusga kirib boryapti. Bunga asosiy sabab sifatida texnologiyaning rivojlanib ketayotganligi, zamonning tezlashib ketishi, kishilarning dunyoqarashi kengayib borishi kabilarni keltirshimiz mumkin. O’zbekistonda ham sekin-asta eskirib qolgan dars berish sistemalaridan voz kechib, butun jahonda qo’llanilayotgan, o’zining ijobiy samarasini ko’rsatayotgan ta’lim standartlarini shakllantirishga katta urg’u berilmoqda. Ayniqsa, xorijiy tillarni o’rgatishda yangi, innovatsion, o’ziga xosligi bilan ajralib turuvchi, zamonavy metodologiya talablariga javob beruvchi tizim yaratilib borilmoqda.

Ikkinchi tilni o’rganish, ayniqsa, ingliz tilini bilish davr talabiga aylanib kelmoqda. Darsda talabalarga chet tillarni o’qitishda yangicha yondashuvlar va nazariyalardan foydalanib, talaba ongiga yetkazish o’qituvchining dars oldida qo’yan asosiy maqsadiga aylanyapti. Bunda bizga chet el kognitiv olimlari, professorlarining ikkinchi tilni o’rganishdagi yangi g’oyalarini qo’llash maqsadga muvofiq bo’ladi. Ayniqsa, Krashinning ikkinchi tilni o’rganish nazriyasi va kognitiv modellari yoki Piter Elbounning komunikativ o’yinlaridan foydalanish chet tilini o’rganishda yangicha metod yaratadi. Ikkinchi tilni o’rganish nazariyasini amaliyotda tatbiq etish va undan samarali foydalanish har bir o’qituvchining til o’rgatish mahoratini oshiradi va talabada esa tilni

egallashda yangicha zamin yaratadi. Ikkinchi tilni o'rganishda nafaqat nazariya va amaliyotning o'rni katta, vaholanki, ichki his-tuyg'u ya'ni, intuitiv yondashuvning ham o'rni bo'lakchadir. Xulosa qilib shuni aytish joizki, ikkinchi tilni o'rganishda nazariya va amaliyotdan tortib, to ikkinchi tilni o'rganish san'ati va ilm-fanini qadrlash va ulardan samarali foydalanish kerakdir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori 2018-y. 5-iyun.
2. Mirziyoyev Sh.M. *Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.* – T.: O'zbekiston, 2016.
3. Krashen, Stephen D. and Tracy D. Terrell (1983). *The Natural Approach. Language Acquisition in the Classroom.* Oxford: Pergamon Press. P-126.
4. Kroeber, A.L. and Clyde Kluckhohn (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions.* Cambridge. – P. 85.
5. *Teacher-learners' engagement in the reconceptualization of the second language acquisition knowledge.* Ali Fuad Selvi. Melinda Martin-Beltran Sciencedirect.com.
6. *The role of writing in classroom second language acquisition.* Linda Harklau Sciencedirect.com.

UDK: 81.44

KONSEPT VA TUSHUNCHA ATAMALARI ORASIDAGI FARQ

РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ ТЕРМИНАМИ КОНЦЕПТ И ПОНЯТИЕ

DIFFERENCES BETWEEN TERMS OF CONCEPT AND NOTION

Hayotova Dilafro'z Zoyirovna

BuxDU nemis va fransuz tillari kaf. o'qit.

Annotatsiya. *Mazkur maqolada tilshunoslik fani, uning yangi yo'nalishlar va terminlari haqida, konsept hamda tushuncha kabi lisoniy birliklar orasidagi farq, shuningdek, ularning tilshunoslikdagi o'rni, xususiyatlari to'g'risida fikr yuritiladi. Qolaversa, konseptga doir olimlarning nazariy qarashlari haqida ma'lumotlar beriladi.*

Tayanch so'zlar: *termin, tushuncha, kognitiv, konsept, freym, sxema, geshtalt, prototip, ssenariy.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы по новым направлениям и терминам лингвистики. В статье также анализируются место, значение лингвистических единиц как понятие и концепт, определяются различия между ними. Приводятся сведения о разных научных взглядах учёных о концепте.*

Ключевые слова: *терминология, понятие, когнитивный, концепт, рамка, схема, гештальт, прототип, сценарий.*

Annotation. *This article discusses linguistics, its new trends and terms, the differences between linguistic units such as concept and notion, as well as their role and features in linguistics. Moreover, it provides information on the theoretical views of scientists about the term of concept.*

Key words: *terminology, notion, cognitive, concept, frame, diagram, gestalt, prototype, script.*

Kirish. Ma'lumki, *tilshunoslik* yoki lingvistika tillarni o'rganuvchi fandır. Tilshunoslikning amaliy va nazariy turlari mavjud bo'lib, nazariy tilshunoslik tilning strukturasi va uning ma'nosini o'rganadi. Grammatika – morfologiya (so'zlarning tuzilishi va o'zgarishi), sintaksis (so'zlarning iboralar va gaplarga birlashtirilish qoidalari) sohalarini qamrab oladi. Amaliy tilshunoslik, asosan, tilshunoslikda o'rganilgan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash bilan shug'ullanadi.

Qolaversa, *tilshunoslik* – til haqidagi, uning ijtimoiy tabiati, vazifasi, ichki tuzilishi, tasnifi, muayyan tillarning amal qilish qonunlari, tarixiy taraqqiyoti haqidagi fan bo'lib, maqsadi, vazifasi va shu kabiga ko'ra uning bir necha yo'nalishlari, sohalari mavjud.